

ارزیابی تهدیدها و فرصت های عوامل راهبردی صنعت اکوتوریسم

(مطالعه موردی: منطقه حفاظت شده جاجرود)

ناصر محرم نژاد^۱

مهسا آفاخانی^{۲*}

تاریخ پذیرش: ۸۶/۶/۲۵

تاریخ دریافت: ۸۶/۲/۱۶

چکیده

امروزه صنعت گردشگری (توریسم) به عنوان بخش مهم و اصلی در اقتصاد جهانی به شمار می رود و در بین انواع مختلف گردشگری، طبیعت گردی ابزاری مناسب جهت دستیابی به گردشگری پایدار می باشد. در این میان منطقه حفاظت شده جاجرود به دلیل برخورداری از چشم اندازهای طبیعی و تنوع زیستی بالا، از پتانسیل بالایی برای جذب اکوتوریست برخوردار است. از جمله ارکان توسعه طبیعت گردی پایدار^۳ جلب مشارکت مردم اعم از مردم محلی و گردشگران در مراحل مختلف طراحی، برنامه ریزی و اجرا می باشد. بر این اساس در تحقیق پیش رو با هدف بررسی نقاط ضعف و قوت و همچنین تهدیدها و فرصت های ناشی از ایجاد و توسعه صنعت اکوتوریسم در منطقه مورد مطالعه به تحلیل نظرات ارائه شده توسط گردشگران و متخصصان پرداخته شده است. روش به کار گرفته شده در این تحقیق ماتریس های IFE^4 و EFE^5 است، در ابتدا پس از انجام بازدیدهای میدانی مکرر کلیه تهدیدها، فرصت ها، نقاط ضعف و قوت اکوتوریسم در منطقه شناسایی گردید. در مرحله بعد براساس نظر بازدیدکنندگان و کارشناسان به هر عامل ضریب وزنی بین صفر (بی اهمیت) تا یک (بسیار مهم) اختصاص داده شد، سپس امتیاز وزن دار از طریق ضرب امتیاز هر ردیف از عوامل در وزن نرمالیزه برآورد گردید. در پایان جمع امتیازات وزن دار که میانگین آن ۳ می باشد محاسبه شد. با توجه به این که نمره نهایی هر دو ماتریس کمتر از حد متوسط تعیین شده می باشد می توان چنین نتیجه گرفت که صنعت اکوتوریسم در این منطقه از وضعیت مناسبی برخوردار نیست. لذا ایجاد و توسعه اکوتوریسم در منطقه حفاظت شده جاجرود و تبدیل این منطقه به یکی از قطب های طبیعت گردی ایران مستلزم به کارگیری مدیریتی یکپارچه براساس عناصر زیست محیطی، اجتماعی و اقتصادی می باشد.

واژه های کلیدی: طبیعت گردی، عوامل راهبردی، ماتریس IEF، ماتریس EEF .

۱- استادیار دانشکده محیط زیست و انرژی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات

۲- کارشناس ارشد، دانشکده محیط زیست و انرژی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات* (مسئول مکاتبات)

3-Sustainable Ecotourism

4- Internal Factor Evaluation

5- External Factor Evaluation

مقدمه

لازمه مدیریت صنعت گردشگری در هر منطقه حفاظت شده‌ای تهیه یک برنامه مدیریتی متناسب با ویژگی‌های زیست محیطی، اقتصادی و اجتماعی آن منطقه می‌باشد، تدوین این برنامه به مدیریت گردشگری، تسهیلات و امکانات مرتبط با آن کمک می‌نماید (۱).

منطقه حفاظت شده جاجرود در دهستان سیاهرود واقع در بخش مرکزی شهرستان تهران و در استان تهران واقع است. این منطقه به مساحت ۵۱۶۵۰ هکتار از سال ۱۳۵۸ رسماً به عنوان مجموعه مناطق حفاظت شده تحت کنترل سازمان حفاظت محیط زیست درآمد و مشمول مقررات و قوانین ویژه مناطق چهارگانه سازمان مذکور در آمد (۲). پارک ملی خجیر و سرخه‌حصار در بطن منطقه به عنوان بکرترین و دست نخورده‌ترین مناطق محسوب شده و جزء مناطق امن و زیستگاه‌های ویژه حیات وحش جانوری است.

کلیه نقاط منطقه کوهستانی است و تقریباً تمامی آن از ارتفاعات و تپه ماهورها تشکیل شده است. منطقه حفاظت شده جاجرود از تنوع گیاهی و جانوری بالایی برخوردار می‌باشد (۳).

با توجه به کوهستانی بودن منطقه، چشمه‌های زیادی در آن وجود دارد که مورد استفاده وحوش منطقه قرار می‌گیرد. مهم‌ترین رودخانه موجود در منطقه رودخانه جاجرود است و مسیر کلی جریان آن از شمال به جنوب می‌باشد همچنین رودخانه دماوند در بخشی از شمال شرقی منطقه جاری است که در منطقه دوآب به رودخانه جاجرود می‌پیوندد. آبشار زیبای کمرد که در شمال منطقه حفاظت شده جاجرود قرار دارد، یکی از منابع مهم آب‌های دایمی منطقه است (۳).

میزان بیکاری در این منطقه ۳/۱٪ میزان اشتغال و ۹۶/۹٪ و میزان باسوادی ۸۹/۲٪ است لذا میزان اشتغال و باسوادی چشمگیر و میزان بیکاری بسیار اندک است. اهالی این منطقه بیشتر به دامداری و باغداری اشتغال دارند. کشاورزی نسبت به باغداری و دامداری از اهمیت کمتری برخوردار است و این به دلیل کوهستانی بودن منطقه است (۳).

علاوه بر این این منطقه دارای دو اثر تاریخی ثبت شده قلعه دختر در روستای سعیدآباد و زندان هارون الرشید (قلعه هارون الرشید) در جنوب غربی منطقه می‌باشد. همچنین ۴ امام زاده نسبتاً شناخته شده در میان مردم، در منطقه وجود دارد (۲).

از میان جاذبه‌های طبیعی موجود در منطقه حفاظت شده جاجرود، رودخانه جاجرود دارای بیشترین تعداد بازدیدکننده می‌باشد که اکثر بازدیدکنندگان آن افرادی هستند که به منظور تفریح (ماهیگیری تفریحی، خورگشت)، پیاده روی و گردش در طبیعت و استفاده از هوای پاک و چشم اندازهای طبیعی به آن جا سفر می‌کنند (۳).

منطقه حفاظت‌شده جاجرود به دلیل فاصله بسیار کم از کلان شهر تهران همواره به عنوان یکی از تفرجگاه‌ها برای ساکنان این شهر مطرح بوده است. با وجود امکانات طبیعی مناسب، گونه‌های جانوری متنوع و آب و هوای سالم، از توان بالقوه و امکانات موجود در این منطقه استفاده درست و کارآمدی صورت نپذیرفته و این نگرانی همواره در بین دوستداران طبیعت در خصوص تخریب محیط زیست آن وجود دارد. لذا مدیریت صحیح، برنامه‌ریزی و حفظ محیط زیست این منطقه بنا به دلایل ذیل از اهمیت خاصی برخوردار است:

- سابقه تاریخی و حفاظتی منطقه حفاظت شده جاجرود.
- ضرورت وجود تفرجگاهی مناسب در اطراف تهران.
- آسیب‌پذیر شدن منطقه و تشدید این امر به دلیل همجواری با کلان شهر تهران.

مروری بر ادبیات تحقیق

کلمه توریسم که در فارسی از آن به گردشگری تعبیر می‌شود به صورت‌های مختلف توسط صاحب نظران تعریف و مفاهیم متعددی از آن ارایه شده است. تعریفی که توسط

وجستجوهای اینترنتی تعاریف و کلیات گردآوری شده و سپس با استفاده از بازدیدهای میدانی و انجام مصاحبه انجام شده به جمع‌آوری اطلاعات در مورد جاذبه‌های طبیعی و فرهنگی موجود در منطقه، همچنین تسهیلات و زیرساخت‌های گردشگری موجود اعم از اقامت گاه‌ها، مراکز خرید و خدمات، امکانات امدادی و حفاظتی پرداخته شد و در ادامه نیز به بررسی تهدیدها و فرصت های ناشی از ایجاد و توسعه صنعت گردشگری در منطقه اقدام گردید.

تحلیل اطلاعات نیز با استفاده از ماتریس ارزیابی عوامل درونی (IEF) و ماتریس ارزیابی عوامل بیرونی (EFE) انجام گرفته است. ماتریس های یاد شده بر اساس نظر ۳۰ نفر از بازدیدکنندگان و ۵ نفر از کارشناسان منطقه تکمیل شده است. با توجه به حجم جامعه مورد مطالعه (حدود ۳۰۰ نفر بازدید کننده در ماه) و همچنین به دلیل همگونی زیاد در جامعه مورد مطالعه، حجم نمونه بر اساس روش تخمین شخصی برآورد گردید. بدین صورت که ۱۰٪ از حجم کل جامعه بازدیدکنندگان (۳۰ نفر) و ۵۰٪ از حجم کل جامعه کارشناسان و محیط‌بانان منطقه را حجم نمونه در نظر گرفتیم (۶).

ارقام موجود در جدول میانگین نمرات پیشنهادی توسط پرسش شوندگان می باشد.

مراحل تهیه ماتریس (IFE) عبارت است از :

- ۱- تعیین نقاط ضعف و قوت موجود در منطقه حفاظت شده جاجرود.
- ۲- اختصاص ضریب وزنی بین صفر (بی اهمیت) تا یک (بسیار مهم) به هر عامل، که در این روش جمع ضرایب وزنی اختصاص داده شده از طریق به هنجار (نرمالیزه) نمودن ضرایب وزنی باید مساوی یک گردد.
- ۳- تعیین وضع موجود هر عامل با امتیازی بین ۱ تا ۵ بر اساس معیارهای زیر:

بسیار خوب = ۵ بالاتر از متوسط = ۴ متوسط = ۳

پایین تر از متوسط = ۲ ضعیف = ۱
- ۴- محاسبه امتیاز وزن دار از طریق ضرب امتیاز هر

سازمان جهانی توریسم (WTO)^۱ در سال ۱۹۹۳ ارایه شده عبارت است از: «توریسم هرگونه شکلی از سفر را که شامل اقامت حداقل یک شب و کمتر از یک سال و دور از خانه باشد، در بر می‌گیرد» (۱).

اکوتوریسم در واقع ترکیبی از پیشوند اکو و توریسم و یا همان توریسم اکولوژیکی است " اگر چه هنوز مفهوم دقیقی از اکوتوریسم تعریف نشده است ولی می توان گفت اولین تعریف از اکوتوریسم در سال ۱۹۶۵ توسط Hetzer ارایه شد که برطبق آن طبیعت گردی برپایه چهار رکن اصلی، کاهش اثرات نامطلوب زیست محیطی، احترام به فرهنگ مردم بومی، افزایش مزایای ناشی از گردشگری برای مردم محلی و جلب رضایت گردشگران، استوار می‌باشد. " (۴).

طبیعت گردی در برگزیده اصول گردشگری پایدار درباره پیامدهای زیست محیطی، اقتصادی و اجتماعی است، به نحوی که فعالان در حفاظت از میراث‌های طبیعی و فرهنگی مشارکت می‌کند و به آموزش و مشارکت جوامع بومی و محلی در کلیه مراحل برنامه‌ریزی، توسعه و اجرا، تاکید دارد.

عوامل راهبردی شامل کلیه عوامل موجود در محیط داخلی اعم از نقاط ضعف و قوت و همچنین عوامل خارجی تأثیرگذار بر سیستم شامل تهدیدها و فرصت های خارج از سیستم (منطقه حفاظت شده جاجرود) می‌باشد. همه عوامل درونی و بیرونی برجسته و قابل اهمیت نیستند و لذا ضرورت دارد کلیه این عوامل مورد ارزیابی قرار گرفته و عوامل مهم و کم اهمیت تشخیص داده شده و تعیین اولویت گردند. برای ارزیابی عوامل راهبردی درونی و بیرونی از ماتریس های IEF و EFE استفاده می‌شود (۵).

روش تحقیق

شناخت و تحلیل موضوع این تحقیق بر مبنای روش کتابخانه‌ای، میدانی و استفاده از اطلاعات و تجربیات جوامع محلی، محیط‌بانان و کارشناسان منطقه حفاظت شده جاجرود می‌باشد. در تحقیق حاضر ابتدا از طریق مطالعات کتابخانه‌ای

ردیف از عوامل در وزن نرمالیزه و درج آن در ستون جدید.

۵- محاسبه جمع امتیازات وزن دار که حداقل آن ۱ و حداکثر ۵ است و میانگین آن ۳ خواهد بود، اگر نمره نهایی ماتریس کمتر از ۳ باشد، یعنی منطقه موردنظر از نظر عوامل داخلی روی هم رفته دچار ضعف می باشد و اگر نمره نهایی IFE بیشتر از سه

باشد یعنی سازمان از نظر عوامل درونی مجموعاً دارای قوت است.

کلیه مراحل در ماتریس EFE نیز صادق است، فقط در این ماتریس به جای نقاط ضعف و قوت (عوامل درونی)، عوامل بیرونی یعنی تهدیدها و فرصت های ناشی از توسعه توریسم در منطقه لیست می شود (۵). در جدول ۱ ماتریس IFE و در جدول ۲ ماتریس EFE نشان داده شده است.

جدول ۱- ماتریس IFE

عوامل راهبردی داخلی	وزن	امتیاز وضع موجود	امتیاز وزن دار	توضیحات
نقاط ضعف: ۱- تراکم بازدیدکنندگان در ایام تعطیل و اواخر هفته	۰/۰۶	۱	۰/۰۶	حدود ۹۳٪ از بازدیدکنندگان در ایام تعطیل و اواخر هفته به آن جا سفر می کنند
۲- کمبود برنامه های آموزشی	۰/۰۴	۱	۰/۰۴	-
۳- کمبود علایم اطلاع رسانی	۰/۰۳	۱	۰/۰۳	-
۴- کمبود نیروی انسانی جهت هدایت و نظارت بر گردشگران	۰/۰۴	۲	۰/۰۸	۱۱ محیط بان موجود در منطقه کار هدایت توریست ها را نیز بر عهده دارند.
۵- کمبود تسهیلات امدادی در سطح منطقه	۰/۰۳	۲	۰/۰۶	تنها ۲ ایستگاه آتش نشانی در منطقه وجود دارد
۶- فقدان سرویس بهداشتی	۰/۰۶	۱	۰/۰۶	منطقه فاقد سرویس بهداشتی است.
۷- فقدان اقامتگاه جهت اقامت شبانه گردشگران	۰/۰۵	۱	۰/۰۵	به همین دلیل ۸۶٪ از سفرهای بازدیدکنندگان از این منطقه یک روزه می باشد.
۸- عدم وجود سیستم دریافت ورودیه از بازدیدکنندگان	۰/۰۴	۲	۰/۰۸	۵۳ درصد از بازدیدکنندگان موافق با پرداخت ورودیه به صورت مشروط در ازای دریافت خدمات مناسب می باشند.
۹- عدم اطلاع رسانی در مورد جاذبه های طبیعی و فرهنگی موجود در منطقه از طریق رسانه های گروهی	۰/۰۴	۲	۰/۰۸	۷۰٪ پرسش شوندگان از طریق اطلاعات شفاهی (دوستان و آشنایان)، با این منطقه آشنا شده اند. (تنها در مرکز بازدیدکنندگان ^۱ موجود در منطقه یک بروشور به صورت رایگان توزیع می گردد).

۱۰-سازمان‌دهی مسیرهای ورودی و خروجی بازدیدکنندگان	۰/۰۵	۱	۰/۰۵	به دلیل وجود مسایل امنیتی در بخش هایی از منطقه
۱۱-سروصدای ناشی از راندن تفریحی موتور سیکلت ها در ساحل رودخانه جاجرود	۰/۰۳	۱	۰/۰۳	در این مورد هیچ‌گونه محدودیت و مقرراتی توسط محیط بانان اعمال نمی شود.
۱۲-فقدان طرح مدیریتی تلفیقی در جهت کنترل و هدایت صنعت توریسم	۰/۰۶	۱	۰/۰۶	-
نقاط قوت: ۱-فاصله بسیار کم از کلان شهر تهران	۰/۰۶	۱	۰/۰۶	واقع در ۵ کیلومتری شهر تهران
۲-تنوع بالای گونه های جانوری	۰/۰۴	۳	۰/۱۲	این منطقه شامل ۱۱۸ گونه پرنده، ۳۸ گونه پستان‌دار، ۲۷ گونه خزنده، ۲ گونه دوزیست و ۷ گونه ماهی می باشد.
۳-تنوع بالای گونه های گیاهی	۰/۰۴	۱	۰/۰۴	به طور کلی ۲۹ تیپ گیاهی در منطقه شناسایی شده است.
۴-برخورداری از جاذبه‌های تاریخی و فرهنگی	۰/۰۴	۱	۰/۰۴	وجود دو اثر تاریخی ثبت شده قلعه دختر و زندان هارون الرشید
۵-آب و هوای مطبوع در فصول گرم سال	۰/۰۲	۲	۰/۰۴	حداقل دما در ایستگاه لتیان (سینوپتیک) ۳۰- درجه، حداکثر دما معادل ۴۲ درجه سانتی گراد در ایستگاه لتیان و در تیرماه می باشد.
۶-وجود جنگل منحصر به فرد بنه	۰/۰۴	۳	۰/۱۲	از استثنایی ترین جنگل های موجود در دنیا
۷-رودخانه بسیار زیبا و دیدنی جاجرود	۰/۰۴	۱	۰/۰۴	-
۸-آبشار زیبای کمرد	۰/۰۴	۱	۰/۰۴	-
۹-برخورداری از سازندهای زمین شناسی متنوع	۰/۰۲	۱	۰/۰۲	رخنمون قدیمی ترین سازندها متعلق به کامبرین تا جوان ترین سازندها متعلق به کوارترنر در منطقه
۱۰-وجود چشمه های فراوان در سطح منطقه	۰/۰۳	۲	۰/۰۶	تعدادی از چشمه‌ها کاملاً در میان مردم شناخته شده‌است و مورد استفاده بازدیدکنندگان قرار می گیرد
۱۱-مرکز بازدیدکنندگان موجود در منطقه	۰/۰۲	۲	۰/۰۴	مرکز بازدیدکنندگان موجود فاقد تکنولوژی های مدرن و به روز می باشد.
۱۲-امامزاده تقریباً شناخته شده در منطقه	۰/۰۳	۱	۰/۰۳	بیشترین تعداد زایر (توریست مذهبی) متعلق به ایام تعطیل و اعیاد مذهبی می باشد.
۱۳-برخورداری از روستاهای ییلاقی با آب و هوای لطیف	۰/۰۴	۱	۰/۰۴	وجود در حدود ۳۵ آبادی مسکونی و ۴۹ آبادی غیرمسکونی در منطقه
جمع	۱		۱/۴۸	

جدول ۲- ماتریس EFE

عوامل راهبردی داخلی	وزن	امتیاز وضع موجود	امتیاز وزن دار	توضیحات
تهیدها: ۱-عدم هماهنگی دستگاه های ذیربط	۰/۰۶	۱	۰/۰۶	عدم هماهنگی بین سازمان حفاظت محیط زیست، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری و سازمان صنایع نظامی و سایر سازمان های ذیربط
۲-عدم وجود سیستم حمل و نقل عمومی	۰/۰۴	۱	۰/۰۴	۶۶/۳۳ درصد از مسافران با وسایل نقلیه شخصی خود به منطقه سفر می کنند، ۱۵ درصد به صورت پیاده و ۲۰ درصد نیز با تورهای گردشگری
۳-عدم مشارکت مردم محلی در پروژه های گردشگری	۰/۰۴	۱	۰/۰۴	-
۴- فصلی بودن صنعت توریسم	۰/۰۴	۲	۰/۰۴	بیکاری فصلی کارگران و مشکلات اجتماعی، به تبع آن
۵-ایجاد استرس و تنش برای حیات وحش	۰/۰۶	۲	۰/۰۶	حضور بازدیدکنندگان در منطقه امن حیات وحش به دلیل عدم وجود حصار و عدم نظارت بر مسیرهای ورود و خروج بازدیدکنندگان
۶-فشرده گی خاک و تخریب پوشش گیاهی سواحل رودخانه جاجرود	۰/۰۵	۱	۰/۰۵	به دلیل تراکم بازدیدکنندگان در این ناحیه
۷-تفکیک اکوسیستم به دلیل توسعه جاده های درون منطقه	۰/۰۶	۱	۰/۰۶	تفکیک اکوسیستم به دلیل عبور اتوبان پارچین از داخل منطقه
۸-جمع آوری آمار و اطلاعات از تعداد گردشگران	۰/۰۵	۱	۰/۰۵	هیچگونه آمار و اطلاعاتی در مورد تعداد و نحوه توزیع بازدیدکنندگان در سطح منطقه وجود ندارد
۹-ویلاسازی به سبک مدرن در افق های دید	۰/۰۵	۱	۰/۰۳	منجر به تخریب چشم اندازها و آلودگی بصری در منطقه گردیده است
۱۰-عدم تعیین ظرفیت برد (Carrying Capacity)	۰/۰۷	۱	۰/۰۷	تاکنون مطالعه ای در این خصوص انجام نپذیرفته است.
۱۱-عدم سازماندهی تریل ها و	۰/۰۴	۲	۰/۰۸	کوهنوردی و پیاده روی در مسیرهای پراکنده انجام گیرد

مسیرهای کوهنوردی				
۱۲-تجمع زباله در مناطق پرتراکم و دفع غیراصولی آن	۰/۰۴	۱	۰/۰۴	
منطقه فاقد سیستم جمع آوری و دفع بهداشتی زباله می باشد				
۱۳-دفع غیر بهداشتی فاضلاب	۰/۰۴	۱	۰/۰۴	
فاقد سیستم دفع اصولی و صحیح فاضلاب و غالباً دفع در چاه های جذبی می باشد.				
فرصت ها:				
۱-قابلیت توسعه انواع فعالیت های مرتبط با صنعت طبیعت گردی	۰/۰۵	۱	۰/۰۵	
ماهی گیری تفریحی، بازدید از چشم اندازهای متفاوت، چادر زدن، پیاده روی و گردش در طبیعت، تماشای حیات وحش و پرندگان، عکاسی از طبیعت، مطالعات و تحقیقات گیاه شناسی، بازدید و مطالعه آثار تاریخی				
۲-اشتغال زایی و ایجاد در آمد پایدار برای جامعه محلی	۰/۰۷	۱	۰/۰۷	
ایجاد درآمد از طریق دریافت ورودیه، صدور مجوز و اداره تسهیلات و زیرساخت های توریستی				
۳- تعدد NGO های زیست محیطی در شهر تهران	۰/۰۵	۱	۰/۰۵	
در استان تهران حدود ۲۹۳ NGO زیست محیطی فعال می باشند.				
۴-توسعه جاده های دسترسی به منطقه	۰/۱۴	۲	۰/۰۷	
وجود ۳ جاده دسترسی اصلی به منطقه(جاده خجیر، جاده ابعلی و اتوبان پارچین)				
۵-به کارگیری ذینفعان در فرآیند برنامه ریزی برای توسعه طبیعت گردی	۰/۰۷	۱	۰/۰۷	
-				
۶-حفاظت محیط زیست از طریق خودگردانی مالی طبیعت گردی	۰/۰۷	۱	۰/۰۷	
-				
جمع	۱/۱۲		۱	

بحث و نتیجه گیری

طبیعت بسیار متنوع شامل آبشار زیبای کمر در شمال منطقه، چشمه های متعدد، روستاهای بیلاقی و همچنین سازندهای متنوع زمین شناسی آن می توان اشاره نمود. منطقه مورد مطالعه علی رغم برخورداری از پتانسیل بالای گردشگری در حال حاضر توریسم بسیار کم رونقی دارد، دلیل اصلی این امر، ضعف در برنامه ریزی و مدیریت اکوتوریسم می باشد. به طوری که نقاط ضعف بسیاری از جمله کمبود برنامه های آموزشی و اطلاع رسانی، کمبود تسهیلات امدادی، اقامتی و همچنین فقدان

منطقه حفاظت شده جاجرود از جاذبه های بسیاری جهت جذب انواع مختلف گردشگر اعم از طبیعت گرد، گردشگر مذهبی، گردشگر تحقیقاتی، گردشگر ورزشی برخوردار است. براساس جدول شماره ۱ فاصله بسیار کم این منطقه از کلان شهر تهران عاملی بسیار حایز اهمیت محسوب می شود، به طوری که بیشترین امتیاز از جانب بازدیدکنندگان و کارشناسان به این عامل اختصاص داده شده است. از دیگر نقاط قوت این منطقه به تنوع بالای فون و فلور، جاذبه های تاریخی و فرهنگی همچنین

امکانات بهداشتی در سطح منطقه شناسایی شده است. از مهم ترین نقاط ضعف آن می توان به عدم تدوین طرح مدیریتی جامع طبیعت گردی اشاره نمود.

در آخر براساس محاسبات انجام یافته رقم حاصل از ماتریس IFE زیرحد استاندارد تعیین شده یعنی عدد سه می باشد. کاملا بدیهی است که مدیریت منطقه حفاظت شده جاجرود در جهت کاهش نقاط ضعف و تقویت نقاط قوت موجود در منطقه ضعیف عمل نموده است.

توسعه طبیعت گردی در منطقه فرصت های بسیاری را از جمله ایجاد اشتغال، درآمد پایدار، ارتقای سطح زندگی مردم محلی و همچنین حفاظت از محیط زیست از طریق خودگردانی مالی طبیعت گردی برای جامعه میزبان به دنبال دارد. در این میان توسعه طبیعت گردی بدون برنامه نیز منجر به تخریب محیط زیست از جمله تفکیک اکوسیستم ها، ایجاد استرس و تنش برای حیات وحش، فرسایش خاک و تولید انواع آلودگی ها در آن می گردد.

همچنین رقم حاصل از ماتریس EFE نشان می دهد که مدیریت منطقه در خصوص استفاده از فرصت ها و مقابله با تهدیدهای ناشی از توسعه اکوتوریسم در منطقه نیز به خوبی عمل نکرده است.

آنچه بدیهی است، تبدیل این منطقه به قطب اکوتوریستی استان تهران مستلزم به کارگیری مدیریت یکپارچه براساس عناصر زیست محیطی، اجتماعی و اقتصادی می باشد.

در اینجا برای روشن تر شدن موضوع به مقایسه و بررسی دو نمونه از پارک های ملی موفق در سطح دنیا از لحاظ صنعت گردشگری پرداخته می شود. در انتخاب این دو منطقه سعی شده که این پارک ها از دو منطقه متفاوت از لحاظ وضعیت زیست محیطی، اقتصادی، فرهنگی انتخاب گردد، به طوری که پارک ملی یوسمیتی در یک کشور توسعه یافته (آمریکا) قرار گرفته است و پارک ملی رویال چیتوان متعلق به یک کشور نسبتاً فقیر و در حال توسعه (نپال) می باشد.

در یک بررسی اجمالی از وضعیت فعلی این دو منطقه به نظر می رسد که پارک ملی رویال چیتوان با به

کارگیری شیوه های صحیح و سازگار با محیط زیست با مشکلات زیست محیطی کمتری مواجه است. در پارک ملی چیتوان با اتکا بر سیستم حمل و نقل سنتی به عنوان مثال استفاده از فیل جهت جابه جایی بازدیدکنندگان، مسئله ای با عنوان ترافیک و ازدحام کمتر به چشم می خورد، در صورتی که مشکل اصلی در پارک ملی یوسمیتی ترافیک و پیامدهای ناشی از آن می باشد. (۷)

استفاده از انرژی خورشیدی، استفاده از شمع و فانوس به جای نیروی الکتریسیته و به کارگیری امکانات اقامتی ساده و سنتی (کلبه های روستایی با معماری سنتی) از دیگر عواملی است که باعث رضایت بیشتر بازدیدکنندگان در این منطقه گردیده است.

با توجه به این که علایق و رفتارهای گردشگران در سال های اخیر تغییر یافته است، به طوری که اکثر گردشگران اقامت در منازل و کلبه های ساده روستایی را به اقامت در هتل های مجلل ترجیح می دهند، همچنین علاقه به یادگیری در مورد فرهنگ و آداب و رسوم مردم محلی، شیوه های زندگی سنتی روز به روز در حال افزایش است و به نظر می رسد که مدیریت چیتوان با بهره گیری از این تحولات توانسته است رضایت بازدیدکنندگان را جلب نماید. (۸)

به منظور دستیابی به طبیعت گردی پایدار و توسعه صنعت گردشگری در منطقه حفاظت شده جاجرود لازم است از تجربیات حاصل در مناطق مختلف دنیا استفاده نمود و همگام با تغییر در الگوهای سفر و علایق گردشگران در دنیا پیش رفت.

ارایه پیشنهادها و راهکارهای مدیریتی:

در این بخش کلیه پیشنهادها به منظور تقویت نقاط قوت و برطرف نمودن نقاط ضعف موجود در مدیریت منطقه و همچنین با بهره گیری از فرصت ها برای رفع تهدیدهای اعمال شده از سوی محیط خارجی ارایه شده است.

۱- شاخص های طبیعت گردی پایدار باید براساس ویژگی های خاص اکولوژیکی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی منطقه تعریف و وزن دهی گردد و بر اساس

ساخت ها و تسهیلات و آموزش و تفسیر برای گروه های مختلف ذینفع.

۴- لازمه یک مدیریت زیست محیطی موفق در مناطق حفاظت شده تجزیه و تحلیل بازدیدهای انجام گرفته از منطقه می باشد. لذا پیشنهاد می گردد که جهت تحلیل کمی و کیفی ویژگیهای بازدیدکنندگان، الگوهای فعلی بازدید از منطقه (تعداد، نوع و نحوه بازدید) و اثرات آنها، انتظارات و علایق بازدیدکنندگان و روش های مختلف سفر در دوره های زمانی معین (ماهانه، سالانه) و در مسیرهای اصلی بازدیدکنندگان اقدام به توزیع پرسشنامه و جمع آوری اطلاعات گردد که لازمه این امر سازمان دهی مسیرهای ورودی و خروجی بازدیدکنندگان می باشد.

۵- پایش اثرات طبیعت گردی در دو سطح زیر در این منطقه پیشنهاد می گردد:

▪ **پایش اثرات بازدیدکنندگان:** بر اساس بررسی های دوره ای شاخص ها، اطلاعاتی در مورد اثرات بازدیدکنندگان جمع آوری و سپس تحلیل و ارزیابی شوند تا در نهایت مشخص گردد که چه عملکردی برای حل مشکلات الزامی است.

▪ **پایش کیفیت خدمات:** مستلزم جمع آوری اطلاعات، تجزیه تحلیل و ارزیابی اطلاعات در مورد تامین نیازهای بازدیدکنندگان می باشد.

۶- **ایجاد یا توسعه زیر ساخت ها و خدمات:** با توجه به فقدان اقامتگاه ها و تسهیلات لازم و مناسب جهت اقامت چند روزه بازدیدکنندگان در منطقه (جدول ۱)، ایجاد اقامتگاهی جهت اقامت شبانه بازدیدکنندگان در منطقه بسیار ضروری می باشد. این اقامتگاه ها می تواند به صورت کمپ سایت ها و یا اقامتگاه های مسقف باشد. البته پیشنهاد می شود که برای اقامت گاه های مسقف مورد نیاز از کلبه ها و منازل روستایی واقع در روستاهای موجود در منطقه

شاخص های تدوین شده در جهت ارزیابی عملکرد بخش های مختلف صنعت گردشگری اقدام گردد.

۲- تخصیص منابع دولتی بیشتری اعم از بودجه، امکانات و نیروی انسانی برای حفاظت و مدیریت منطقه اختصاص یابد.

۳- به منظور حصول نتیجه مطلوب از توسعه گردشگری در این منطقه باید از طرح ها و برنامه های پراکنده توسعه گردشگری پرهیز شود و به جای آن برنامه های کلان و منسجم برای کل منطقه تهیه و بر اساس آن طرح های مختلفی تعریف گردد و در بخش های مختلف به اجرا درآید. این طرح ها می تواند شامل موارد زیر باشد:

▪ جلب حمایت جوامع محلی پیرامون جهت ایجاد و توسعه توریسم روستایی از طریق بیان مزایای این طرح در رابطه با حفاظت محیط زیست و همچنین درآمدزایی و ایجاد اشتغال.

▪ ارایه فهرستی از زمینه های تحقیقاتی موجود در منطقه و جلب مشارکت سازمان ها و انجمن های بین المللی و همچنین سازمان های دولتی و خصوصی در داخل کشور جهت اجرای طرح های تحقیقاتی توسعه طبیعت گردی در منطقه.

▪ توجیه و آموزش مفاهیم طبیعت گردی به مدیریت و کارکنان منطقه.

▪ تدوین راهنماها و قواعد رفتار زیست محیطی برای کلیه گروه های ذینفع در منطقه.

▪ انجام بررسی ها و تحقیقات مناسب در زمینه امکان سنجی فرصت های بالقوه در بازار طبیعت گردی و شناسایی منابع کسب درآمد پایدار برای منطقه.

▪ تعیین چهارچوب در زمینه های مدیریت زیست محیطی، طرح های جامع، روش های ارزیابی و پایش پیوسته و مدیریت بازدیدکنندگان، طراحی زیر

قوطی های کنسرو و بطری های پلاستیکی را با خود به خارج از منطقه حمل نمایند و به سیستم های رسمی جمع آوری و دفع زباله تحویل دهند.

در مورد زباله های آلی، ایجاد سیستم کمپوست در محدوده جنوب غربی منطقه با ظرفیتی در حد زباله های آلی تولید شده در منطقه و با مشارکت مردم محلی پیشنهاد می شود که این امر خود فوایدی به همراه دارد از آن جمله می توان به حل مشکل زباله های فاسد شدنی، ایجاد منبع درآمد برای مردم محلی، افزایش انگیزه مشارکت در اهالی منطقه، اشاره نمود.

علاوه بر این با توجه به وضعیت نامطلوب دفع فاضلاب در این منطقه لازم است از روشی مناسب به منظور دفع فاضلاب استفاده شود، البته انتخاب سیستم تصفیه فاضلاب مستلزم ارزیابی علمی (فنی) و اقتصادی می باشد، به این دلیل که معمولاً ایجاد سیستم های تصفیه فاضلاب بسیار پرهزینه می باشد. در صورت مناسب بودن خاک منطقه از لحاظ میزان نفوذپذیری و فرسایش، شاید بتوان از سیستم های سپتیک تانک استفاده نمود.

۹- حمل و نقل: ایجاد سیستم حمل و نقل عمومی و

تشویق بازدیدکنندگان برای استفاده از آن در ایام اوج بازدید (آخر هفته و ایام تعطیل) به ویژه برای مناطقی که بازدیدکننده زیادی دارد، تا بازدیدکننده ها با ماشین شخصی وارد منطقه نشوند. از دیگر راهکارها کرایه دوچرخه در ابتدای مسیرهای ورودی به منطقه جهت گردش در پارک می باشد.

۱۰- استفاده از موانع: ایجاد موانع در مسیر حرکت

گردشگران در موارد زیر پیشنهاد می گردد:

- دور نگه داشتن توریست ها از مناطق تولید مثل گونه های نادر.
- جلوگیری از آوردن وسایل نقلیه تا کنار رودخانه جاجرود و عدم اجازه چادر زدن در فواصل معینی از آب رودخانه جاجرود به منظور حفظ و احیای پوشش

استفاده شود. اجرای این طرح مستلزم برگزاری جلساتی با مردم منطقه در خصوص فواید آن از لحاظ درآمدزایی، حفظ محیط زیست، اشتغال زایی و ایجاد درآمد بلندمدت می باشد. علاوه بر این می توان خانه های بیلاقی با ظرفیت مشخص جهت کرایه دادن به توریست ها احداث نمود. از مزایای ایجاد این نوع از اقامت گاه ها می توان به کنترل مناسب تر مدیران بر اقامت گاه ها و مسیرهای عمده مورد استفاده بازدیدکنندگان، افزایش طول اقامت بازدیدکنندگان و به تبع آن تولید درآمد بیشتر و همچنین نیاز کمتر به استفاده از وسایل حمل و نقل، جذب بازدیدکنندگان به مناطقی با تعداد بازدید کننده کمتر اشاره نمود.

۷- امکانات تفسیری، اطلاع رسانی، راهنمایی: ارایه

خدمات تفسیری و اطلاع رسانی بسیار تاثیرگذار بر رفتارهای بازدیدکنندگان و ابزاری موثر در دست مدیران است. استفاده از علائم در تریل ها، مسیرهای کوهنوردی، جاده ها و دیگر نقاط جهت راهنمایی و اطلاع رسانی به بازدیدکنندگان در مناطق حفاظت شده ضروری می باشد. مکان مناسب برای ایجاد این مراکز نزدیک به مکان های اصلی ورود به منطقه می باشد.

۸- سیستم های بهداشتی: دو گام اساسی در حل

مشکل مواد زاید جامد وجود دارد اولین گام: کاهش تولید زباله در مبدا و دومین گام به کارگیری روش های زیست محیطی مناسب جهت جمع آوری و دفع زباله ها می باشد. در مورد جمع آوری و دفع زباله نخستین مرحله ایجاد سیستم بازیافت می باشد، به طوری که تفکیک در مبدا انجام گیرد. دستیابی به این هدف مستلزم ارایه آموزش های لازم به بازدیدکنندگان در زمینه کاهش مصرف موادزاید و غیرضروری است. علاوه بر این بازدیدکنندگان باید کاملاً توجیه شوند مواد فاسد نشدنی از جمله

منابع

- گیاهی سواحل رودخانه و همچنین جلوگیری از فرسایش بیشتر این نواحی .
- در صورت طراحی ضعیف، این موانع، خود، باعث آلودگی بصری می شود، بدین منظور لازم است که از موانع ساخته شده از مصالح طبیعی از قبیل چوب های بریده شده درختان و با رنگ های هماهنگ با محیط استفاده شود.
- ۱۱- ایجاد دفتر آموزشی: ایجاد دفتر مذکور به منظور سازماندهی برنامه های آموزش و تفسیر در منطقه حفاظت شده جاجرود ضروری است، این مرکز آموزشی بایستی متعهد به ارائه برنامه های آموزشی در سطوح مختلف برای گروه های مختلف ذینفع باشد.
- ۱۲- ایجاد زمینه برای سرمایه گذاری بخش خصوصی: مهم ترین نقش دولت در جهت ترویج و تشویق به سرمایه گذاری توسط بخش خصوصی، ایجاد شرایط آسان و رفع مشکلات مربوطه به ویژه در زمینه مسایل حقوقی و همچنین موضوع مالکیت اراضی در منطقه حفاظت شده می باشد.
1. Swarbrook, J, 1999. Sustainable Tourism Management.
۲. بیات، ح. و همکاران. ۱۳۶۶. کتابچه مجموعه مناطق جاجرود (پارک ملی سرخه حصار، پارک ملی خجیر، منطقه حفاظت شده جاجرود)، انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست ایران.
۳. شرکت مهندسی مشاور بوم آباد، ۱۳۸۳. طرح مدیریت زیست محیطی منطقه حفاظت شده جاجرود
4. Paul F. J.Eagles, Stephen F. McCool & Christopher D.Haynes.2002. Sustainable Tourism in Protected Areas: Guidelines for Planning and Management.
۵. محرم نژاد، ناصر. ۱۳۸۵. مدیریت و برنامه ریزی محیط زیست.
۶. حافظ نیام، م. ۱۳۸۴. مقدمه ای بر روش تحقیق در علوم انسانی، انتشارات سمت.
7. www.uneptie.org/tourism/home.html
8. www.unesco.org/archive/repocom98a4.html